

CIEGER ANDRÁS**„A mi politikánkban egyik botrány
a másikat követi”****A korrupciós ügyek szerepe a magyar politikai életben (1903–1913)***

A 20. század első évtizedének magyarországi eseményei a politikatörténeti könyvekből meglehetősen jól ismertek. A hazai belpolitika ezen időszaka azonban leírható egymásba fonódó korrupciós botrányok sorozataként is. Tanulmányomban négy nagyobb eset együttes elemzésére vállalkozom az 1903 és 1913 közötti évekből. Nem az események minél pontosabb rekonstruálásának vagy az igazság utólagos kiderítésének a szándéka vezérel, annak ellenére sem, hogy a kutatómunka során több, eddig még nem hasznosított forrásra bukkantam. Az ügyek kapcsán elsősorban az érdekel, miért szaporodtak meg éppen ekkor a botrányok, és miként válhattak a közéleti bűnök a századfordulós politikai napirend központi témáivá. A botrányok természetrajzának elemzésével pedig általánosabban arról szeretnék többet megtudni, hogyan alakult át a 20. századra a politika világa, és miként működtek a modern korra jellemző politizálási technikák.¹

Korábbi kutatásaim során a témára vonatkozóan már tettem néhány fontos megállapítást. Eszerint a magyar belpolitikában a tudatos lejárató kampányok teljes eszköztárukkal az 1860–1870-es években, tehát a parlamentáris politikai rendszer teljes kiépülésének időszakában jelentek meg. A kampányok kitüntetett témája pedig kezdetektől fogva a korrupciós politikusi magatartás volt. Ugyanakkor az is világossá vált, hogy a

* A tanulmány elkészítését a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj tette lehetővé.

¹ Tanulmányomban a politikai korrupció fogalmát a legtágabb értelemben használom: ez nem más, mint „a hatalomgyakorlással való visszaélés és a hatalom erkölcsi romlottsága”. Ehhez lásd GULYÁS Gyula: A politikai korrupcióról. In: Uő (szerk.): *Politikai korrupció*. Aula Kiadó, Budapest, é. n. 7–43. Elemzésemben felhasználtam még: Bruce E. GRONBECK: A politikai korrupció retorikája. Uo. 307–322.; Császai Lajos: *A média rítusai*. Osiris Kiadó, Budapest, 2002. 109–138.

bírálók számára nem annyira a vádak valóságtartalma, mint inkább a funkciója és az általuk elért eredmény volt fontos: a korrupció és az el-lene folytatott küzdelem a politikai-hatalmi harc részévé vált. A politikus erkölcsi feddhetetlensége lényegében bármikor és bármilyen váddal megingatható volt, ha fűződött hozzá kellő politikai akarathoz.² Mindezzel összefüggésben ugyancsak megfigyelhető, hogy a dualizmus évtizedeiben megindult a politikusi identitás átalakulása. A századforduló idején, a tömegsajtó és a tömegpolitika korában a politikus már nem hallgatható kizárólag saját lelkiismeretére (mint ahogy azt a 19. század közepén is vallották), hanem figyelnie kellett arra is, milyen kép alakul ki róla a nyilvánosság előtt. Ebből következően politikai tőkév (értékké) vált a reputáció, a jó hírnév. A politikus számára az előnyös imázs ápolása és megőrzése elsőrendű feladattá vált.

Írásomban a négy eset egy-egy jellemző részletét, a közös vonásokat, illetve az általánosan levonható tanulságokat igyekszem kiemelni. Először röviden ismertetem a négy visszás esetet.

Botránykrónika

Az első 1903-ban történt. Az 1870-es éveket követő két évtized ugyanis nyugalmi időszaknak számít a pártharcok történetében, az esetleg felszínre kerülő ügyek pedig elszigeteltek maradtak. 1903-tól viszont tíz évig tartó botrányorozat kezdődött, amely a politika legmagasabb köreit érintette.

Az 1903-as esztendő eseményeit egy korábbi tanulmányomban már ismertettem.³ 1903 júliusában Pap Zoltán ellenzéki képviselő bejelentése nyomán kiderült, hogy Dienes Márton újságíró, volt ellenzéki honatya a több hónapja tartó obstrukció leszerelése érdekében pénzt ajánlott fel Papnak, és ugyanezt tervezte más képviselőkkel is. Hamarosan az is világossá vált, hogy a vesztegetési pénz gróf Szapáry László fiumei kormányzótól, a néhány hete hivatalban lévő miniszterelnök bizalmasától származott. Szapáry távozott tisztségéből, ám a függetlenségi párt lemondásra szólította fel a kormányfőt, Khuen-Héderváry Károlyt is, sőt a párt kezdeményezésére – a magyar parlamentarizmus történetében

² CIEGER András: Gazdagodás és korrupciós vád. A magyar politikusok vagyongyarapításának lehetőségei és megítélése az 1860–70-es években. *Századvég*, 2006/2. (Új folyam, 40. sz.) 31–90.

³ CIEGER András: A vizsgálóbizottság és a nyilvánosság. Egy politikai botrány a századfordulós Magyarországon. *Médiakutató*, 2005/2. 131–147.

először – országgyűlési vizsgálóbizottság is alakult. A testület nem tudott ugyan konszenzusos jelentést elfogadni, és nem bizonyította perdöntő módon a miniszterelnök érintettségét, Khuen azonban a vizsgálat idején a bizalmatlan politikai légkörre hivatkozva beadta lemondását.

1907 januárjából való a második eset. Halmos János volt polgármester, majd Lengyel Zoltán képviselő azzal vádolta meg párttársát, az igazságügy-minisztert, hogy korábbi fővárosi bizottsági tagságát személyes vagyona növelésére használta fel.⁴ A szóban forgó kormánytag Polónyi Géza volt, aki egy évvel korábban komoly szerepet játszott az ellenzéki koalíció hatalomra kerülésében. Polónyi, „az intriqua nagymestere”,⁵ pontosan ismerte az ilyesféle botrányok mechanizmusait, hiszen korábban maga is többször kivette részét a lejárató-kampányokból, így például 1903-ban ő játszott a legaktívabb szerepet a vizsgálóbizottság munkájában, amellyel személyes népszerűségét növelte. 1907-ben azonban kénytelen volt távozni a miniszteri székből, a hivatalos indoklás szerint azért, hogy az ellene „tervszerűleg végrehajtott rágalmozások miatt indított perben se a bíróságot – annak minden körülmények között megőrzendő pártatlanságát és függetlenségét –, se az igazságügy-miniszteri állásnak méltóságát még a gyanúnak árnyéka se érhesse, mintha a pernek kimenetelére magának az állásnak tekintélye bármely befolyással lehetne”.⁶ Polónyi először párbajok révén kívánta helyreállítani becsületét, majd pedig évekig a bíróságokon kereste igazát.

A harmadik példa ugyancsak a koalíció működéséhez kapcsolódik. Habár Mihály, a *Friss Újság* szerkesztője 1909-ben jelentette meg könyvét *A Wekerle–Kossuth-kormány panamáit. Adatok a koalíciós kormány erkölcsrajzához* címmel. Az újságíró a kormány szinte minden tagját megtámadta, de különösen sok váddal illette a Kossuth Ferenc vezette kereskedelmi minisztérium tevékenységét. Elsősorban a korabeli lapokban keringő pletykákat gyűjtötte össze a gyanús állami pályáztatásokról és megrendelésekről, kenőpénzekről, illetve a kormánypolitikuskor vagyoni gyarapodásáról. Munkájában néhány minisztériumi irat másolatát is elhelyezte. Az 1910-ben távozni kényszerült miniszterek sajtóperet indítottak Habár ellen. Az esküdszék rágalmozás vétségében bűnösnek találta az újságírót. Kossuth volt államtitkára, Szerényi József

⁴ LENGYEL Zoltán: Vádat emelek. *A Nap*, 1907. január 22.

⁵ Kossuth Ferenc Kossuth Lajos Tódorhoz, 1906. április 21. Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban MOL) R 122. (7177. d.)

⁶ Legalázatosabb felterjesztés tervezete Polónyi Géza miniszteri lemondása tárgyában, 1907. január 31. MOL K. 26. 1907-III-575. 693. cs.

azonban még 1913-ban is szükségesnek látta, hogy röpiratban válaszoljon a tárcát és személyét ért vádakra.⁷

A legismertebb és a történészek által leginkább feltárt eset az 1912-ben kirobbant Désy–Lukács-ügy.⁸ Désy Zoltán a munkapárti kormány miniszterelnökét, Lukács Lászlót Európa „legnagyobb panamistájának” nevezte egy ifjúsági gyűlésen, és választási korrupcióval vádolta meg őt és pártját (a Munkapárt lopott pénzen vásárolta meg a győzelmet). Lukács hozzájárult, hogy az ügyészség rágalmozás címén büntetőeljárást indítson az ellenzéki honatya ellen. Az 1913 júniusáig tartó többfordulós per során bebizonyosodott, hogy Désy állításai megalapozottak: Lukács még pénzügyminiszterként pártja választási kiadásaira 4,8 millió koronát fogadott el a Magyar Banktól – az állammal kötött szerződési meghosszabbítása fejében. Désyt a bíróság felmentette, Lukács pedig beadta lemondását.

Az alábbiakban a látszólag különböző ügyek közös vonásait veszem sorra négy elemzési szempont segítségével: Mikor robbantak ki a botrányok? Kik voltak az egyes ügyek kezdeményezői illetve címzettjei? Melyek voltak a botrányok témái és céljai? Milyen eszközöket vetettek be az érintettek az ügyek kezelése során?

A botrányok koreográfiája

Időzítés

A források ismeretében bátran állítható – még ha nem is látni tisztán minden részletkérdésben –, hogy a négy botrányt tudatosan időzítették. Az ügyek nyilvánosságra kerülése nem valami szerencsétlen véletlenül magyarázható, és nem is a civil társadalom kontrolljának (például az újságok leleplezésének vagy magánszemélyek bejelentésének) köszönhető.

Általánosságban a botrányok kipattanásának időpontja összefüggésben áll a belpolitika válságperiódusával. Így történt már az 1870-es években is, amikor Lónyay Menyhért miniszterelnök bukását a konkrét korrupciós vádakon túl a Deák-párt belső viszályai, a parlamenti munka átmeneti ellehetetlenülése, a kormányzás alacsony hatékonysága stb. okozta. 1879-ben a belügyi államtitkár, Zichy-Ferraris Viktor elleni tá-

⁷ Az említett munkák: *A Wekerle–Kossuth-kormány panamáí. Adatok a koalíciós kormány erkölcsrajzához.* Összegyűjtötte: HABÁR Mihály. Világosság Könyvnyomda, Budapest, 1909; SZTERÉNYI József: *Talpfa-tűzifa-szén. Vádak a koalíciós kormány ellen.* Pesti Könyvnyomda Rt., Budapest, 1913.

⁸ GERŐ András: *A Désy–Lukács-ügy.* In: Uő (szerk.): *Magyar közéleti botrányok 1843–1991.* T-Twins, Budapest, 1993. 137–156.

madások jól látható célja pedig a meggyengült pozíciójú Tisza Kálmán miniszterelnök-belügyminiszter megbuktatása volt (az előző évben Tisza kétszer is beadta lemondását az elhúzódozó gazdasági kiegyezési tárgyalások, a balkáni politika és a választásokon való rossz szereplés miatt).

Eseteink politikai kontextusát a következők adják: a kormány hadsereg-fejlesztési törvényjavaslatai, illetve az ellenük 1903 januárjában kezdődő ellenzéki obstrukció, majd Tisza István és Khuen-Héderváry Károly kormányalakítási nehézségei, a szabadelvű és a függetlenségi párt belső megosztottsága, az 1905–1906-os alkotmányos válság és az ellenzéki koalíció hatalomra kerülése, majd gyors meggyengülése, végül pedig a Nemzeti Munkapárt 1910-es választási győzelme, az ellenzék megújuló obstrukciója, illetve Tisza István házelnökké választása és hárszabály-reformja. A belpolitikai bizonytalanságnak átmenetileg Tisza István erőskezű miniszterelnöksége vetett véget 1913 júniusától.

A válságidőszak azonban csak általánosságban magyarázza a visszacsúszást felszínre kerülését: kiélezett történelmi helyzetekben a különböző politikai erők egymás gyengítése és saját pozícióik erősítése érdekében a korrupciós vádaskodás eszközét is bevetik. Mindebből azonban nem következik egyenesen, hogy belpolitikai válságok idején gyakrabban fordulnának elő visszaélések a politikai eliten belül, mint a nyugodtabb periódusokban. A közzélekedés természetesen ezzel ellentétes volt: „Tény az, hogy a mi szegény országunkban a simonismus már évszázadok óta meghonosodott, de Tisza Kálmán óta annyi vesztegetés minden elképzelhető alakban sohasem folyt, mint éppen most” – írta egy bejelentő a parlamenti vizsgálóbizottságnak 1903-ban.⁹

Kutatásaim szerint sokkal inkább arról van szó, hogy a politikai erők egymásról régóta tudott gyanús ügyeket egy adott, számukra kedvező pillanatban, tervezetten nyilvánosságra hoznak és közéleti botrányná növesztenek, majd addig igyekeznek azt életben tartani, amíg a skandalumból nyereséget húzhatnak. Ezt a megállapítást források is alátámasztják.

A Polónyi Géza ellen megfogalmazott vádak például korábban betöltött funkciójához kapcsolódtak, a támadás elindítója pedig egykori fővárosi politikustársa volt. A botrány mégsem régebben robbant ki, a múltban történtek csak Polónyi miniszteri kinevezését követően váltak fajsúlyossá, az információk ekkor nyertek politikai értéket. Egy kompromittáló levél is csak két esztendő múltán, éppen ekkor került elő az asztalfiókból.¹⁰

⁹ Egressy Pál földbirtokos levele a vizsgálóbizottsághoz, 1903. augusztus 4. MOL K 2. A. XXII. 3. 646. cs.

¹⁰ Az ügy részleteiről lásd például HORÁNSZKY Lajos: *Tisza István és kora*. Tellér Kiadó, Budapest, [1994] 1. k. 684. (A visszaemlékezés az 1930-as években keletkezett.)

Ugyanez figyelhető meg a Désy–Lukács-ügynél is. 1906-ban a politikai szituáció különlegességét az adta, hogy a dualista rendszer történetében először történt valódi hatalomváltás a kormányzat élén: az ellenzéki erőknek közel négy évtized múltán sikerült megtörniük a Deák-párti, majd szabadelvű párti hegemóniát. A kormányra került volt ellenzékiek a féltve őrzött titkok egy részéhez is hozzáférhettek. „A minisztériumok aktáiban látjuk, hogy mit csinált az akkori kormány, olykor egészen elhűlünk a megdöbbenéstől” – írta testvérenek Kossuth Ferenc, a függetlenségi párt vezére egy hónappal miniszteri kinevezése után.¹¹ Feltételezhető, hogy a koalíciós politikusok szorgalmasan gyűjteni kezdték a terhelő adatokat, de egyelőre nem fűződött érdekük azok érdemi kivizsgálásához, legfeljebb megszellőztetéséhez. Egy kritikus megjegyzés szerint a korrupció elleni (névleges) harc a koalíciónak arra volt jó, hogy elleplezze kormányzati tehetetlenségét, ígéretei kényszerű feladását: „Jöttek avval – a Nemzeti Uralom rebach-lovagjai [haszonlesői] –, hogy nemzeti vívmányokat ugyan nem hoznak, nem hoznak gazdasági önállóságot se, sőt még az se bizonyos, hogy megcsinálják-e az általános választói jogot – ellenben gyomlálni, tisztogatni fognak, megtisztítják a közéletet parazitáitól s tüzzel-vassal ki fogják irtani a korrupciót és a panamákat. Ehelyett mindedig nem történt egyéb, mint az éhes szájak betömése – a rendszerváltozás címén.”¹²

Az éles korrupciós küzdelem ugyancsak érdekében állt a hatalom visszaszerzéséért küzdő erőknek, ezért az 1909-re meggyengült, belső válságokkal sújtott koalíciós kormány ellen támadást indítottak: feltehetően a minisztériumokban maradt, a szabadelvű politikához lojális apparátusán keresztül a visszaélésgyanús esetekről adatokat juttattak el a sajtóhoz. Ebből született Habár Mihály munkája, ami több mint egy évi pereskedésre készítette az időközben megbukott kormány tagjait, annak ellenére, hogy Kossuth még néhány hónappal a könyv megjelenése előtt is ódzkodott az ilyesmitől: „Mihelyt látnák, hogy beleugrom, azonnal akadna 100 nyilvánosan bepörlendő rágalmazó. Szerénység nélkül, az ilyenekből rég és jó erősen kinőttem.”¹³

Ismeretes, hogy az 1910 tavaszán megalakuló Nemzeti Munkapárt először a kormányzást vette át, majd pedig nyáron a választásokat is magabiztosan megnyerte. Az immár ismét ellenzékbe került erők saját fegyverét fordították a Munkapárt ellen: elhatározták, hogy a hatalmi

¹¹ Kossuth Ferenc Kossuth Lajos Tódorhoz, 1906. május 25. MOL R 122.

¹² ZIGÁNY Árpád: *Panama-tanulmányok*. 2. sorozat. *A máramarosi herceg*. Budapest, 1906. 37–38.

¹³ Kossuth Ferenc Kossuth Lajos Tódorhoz, 1909. február 8. MOL R 122.

harc részeként visszavágnak, és a kormányzat tekintélyét korrupciós ügyekkel ássák alá. Egyrészt összegyűjtötték az elmúlt választás általuk korruptnak vélt eseteit, másrészt szemmel tartották a kormány tevékenységét is. Várták a legkedvezőbb alkalmat a botrány kirobbantására. A korrupciós kampányt végül 1912 folyamán indították el, amikor a kormány–ellenzék-viszony a végletekig elmérgesedett. A Munkapárt, hogy megtörje a régóta húzódoó hadsereg-fejlesztési törvényjavaslatok ellen obstrukciót folytató ellenzéket, május 22-én Tisza Istvánt választotta meg a képviselőház elnökének. Tisza, miután házszabályellenes módon elfogadtatta a kormány törvényjavaslatait, szeptember 17-én karhatalommal tartotta távol az ülésteremtől a hangadó ellenzéki honatyákat. A felháborodás kétféle választ szült. Az egyik egy átgondolatlan, egyéni akció volt: Kovács Gyula ellenzéki képviselő júniusban háromszor rálőtt az elnöklő Tiszára (a golyók célt tévesztettek). A másik viszont egy tudatosan megtervezett lejáratoakció volt a kormány ellen, amelyet Désy Zoltán, a korábbi koalíciós kormány pénzügyi államtitkára indított el. Az akció időpontját pontosan kiszámították.

Amint az Andrassy Gyula volt koalíciós belügyminiszter naplójából is kiderül, már legalább 1912 márciusában tudtak a kormányalakításra kiszemelt munkapárti Lukács László kifogásolható tevékenységéről: „[Wekerle Sándor, korábbi miniszterelnöknek és pénzügyminiszternek] bizonyítékai vannak arra, hogy Lukács tolvaj, aki Elek Pállal együtt lopott. Eleket azért voltak kénytelenek a Magyar Bank és Kereskedelmi Részvénytársulatnál rehabilitálni, mert Lukács is kompromittálva volt, s Elek fenyegetődött, hogy különben leleplezi.”¹⁴ Ennek ellenére az áprilisban miniszterelnökké kinevezett Lukáccsal tárgyalásokat kezdtek a parlamenti munka helyreállításáról, és csak akkor hozták nyilvánosságra az ügyet, amikor az egyeztetések zátonyra futottak. Wekerle és Désy, a pénzügyminisztérium volt vezetői még kellő kapcsolatokkal rendelkeztek (a minisztériumban, a bankszakmában) ahhoz, hogy megbízható információkat szerezzenek a munkapárti kampánypénzek forrásairól. A vádatok Désy éppen Tisza házelnöké választásának napján, a képviselőház május 22-i, botrányba fulladt ülésén fogalmazta meg először: „a Munkapárt lopott pénzen lett összehordva”. Ekkor azonban a bejelentés még elsikkadt az események gyors egymásutánjában, Tisza pedig nem engedte meg Désynek, hogy megmagyarázza szavait. Désy saját perében maga is elismerte, hogy „a rákövetkező héten egypár na-

¹⁴ Ifj. Andrassy Gyula naplója (londoni változat), 1912. március 10. MOL Filmtár 34861.

pig az ellenzék és kormány között béketárgyalások indultak meg, amelyek alkalmával barátaim kértek, hogy a küszöbön lévő békét ne zavarjam meg felszólalásommal”. A nyár folyamán pedig az akadályozta az ügy nyilvánosságra hozását, hogy az ellenzék nem vett részt a képviselőház munkájában – magyarízkodott Désy a tárgyaláson.¹⁵ Nem lepődhetünk meg azon, hogy Désy végül csak szeptember 18-án, tehát Tisza kitiltó intézkedésének másnapján, immár a Ház falain kívül, nagy nyilvánosság előtt ismételte meg állítását, amit megtoldott azzal, hogy Lukácsot panamistának nevezte (Lukács volt a választások idején a pénzügyminiszter). Erre válaszul indult meg októberben a bírósági eljárás.

A fennmaradt forrásokból egyértelműen látszik, hogy mind az ellenzék, mind a kormányoldal adatokat gyűjtött a másik fél kifogásolható magatartásáról. Talán mondani sem kell, az információk beszerzése és elraktározása nem az igazság feltárása miatt volt fontos. Mindenekelőtt politikai fegyver volt a kezükben, amellyel sakkban tarthatták egymást. Lukács például így érvelt: „A Désy-hajszától nem fél, mert módjában van, mondja, egészen más Panamákat leleplezni az ellentáborról a múltból, ha tovább kihíják.”¹⁶ Herczeg Ferenc pedig egy 1913-as időközi választás kampányában, amikor az ellenfél azt találta mondani, hogy „a munkapárt tolvajok és orgazdák pártja”, ugyancsak korrupciós retorikával felelt: „Ha a gróf úr tolvajokat és orgazdákat keres, nézzen körül a koalíciós barátai között.” Herczeg nem felejtette el följegyezni azt sem, hogy az eset után számosan jelentkeztek nála terhelő bizonyítékokkal az ellenzékkel szemben: „Az anyag, melyet rendelkezésemre bocsátottak, olyan gazdag volt, hogy mindenképpen kitelt volna belőle egy európai botrány.”¹⁷

Az utóbbi két érvelés többféle tanulsággal is szolgál. Egyrészt a Munkapárt két mérvadó tagja, Lukács és Herczeg már nem annyira a korrupció tényét tagadta (ezt egy vesztes per után nehezen tehetnék volna), hanem azzal a meglehetősen cinikus állítással élt, hogy ellenfelük is korrump, sőt még (náluk is) korruptabb. Másrészt az is világosan kiderül, hogy a felszín alatt sokkal több ügy lappangott annál, mint ami végül nyilvánosságot kapott. A korrupciós botrányokat valójában meglehetősen ritkának kell tartanunk, mert a legtöbb eset közzétételéhez nem fűződött politikai érdek: például azért nem, mert akadályozhatta a pár-

¹⁵ *A Désy–Lukács-pör.* Előszóval ellátta: András Gyula gróf. Sajtó alá rendezte: Dr. FÁBIÁN Béla. Budapest, [1913]. 120–121.

¹⁶ Lukács László szavait idézi: *Báró Burián István naplói.* Budapest, 1999. 57. (A Magyarországi Református Egyház zsinati levéltárának forráskiadvány-sorozata. 1.) (1913. február 24.)

¹⁷ *Herczeg Ferenc emlékezései. A gótikus ház.* Singer és Wolfner, Budapest, 1940. 2. kiad. 331–332.

tok megegyezését, vagy mert ellentámadást válthatott ki, vagy mert árt-hatott a közreadó politikus amúgy is kényes hírnevének. A politikai költséghasznon-számításból fakadó elhallgatásra jó példa Kossuth Ferenc levele 1913-ból: „A mi politikánkban egyik botrány a másikat követi, és fele azoknak, amelyekről suttognak, sem került még a nyilvánosság elé: hogy csak egy példát említsek, 1905-ben Tiszának megválasztatása az akkor általam és pártom által támogatott Andrássy ellen (kerek számban szólva) egymillió koronába került. Tisza felvette ezt a nagy összeget, és birtokára betábláztatta. Mikor Fejérváry, az ő utódja már gyenge lábbon állt, Tisza megrohanta és kicsikarta tőle, hogy ezt az ő privát adósságát az akkori kormány fizesse ki. Fejérváryval szemben oly erőszakosan lépett fel, hogy ez a darabont hivatalnokok védelmi pénzéből 750 000 koronát kifizetett neki – többet nem adott, nem volt pénze akkor. Mídőn Fejérváry után mi következünk, Tisza Wekerlétől azt követelte, hogy fizessük mi ki a még hátralevő 250 000 koronát (!). Wekerle visszautasította Tisza követelését, és heves gyűlöletét vonta ezért magára. A miutánunk következő Khuentől ismét követelte a kifizetést, és meg is kapta azt; megjegyzendő, hogy akkor a sópanamáért fizetett milliók járták, közel áll tehát a gondolat, hogy az a 250 000 korona is onnan telt. A *Pesti Hírlap* (legerősebb ellenzéki lap) valahogy megszagolta ezt, és tőlem mint volt minisztertől, kinek a Wekerlénél tett lépésről tudnia kellett, mindenáron ki akarta venni, de én nem akarván ilyen csúnya harcokba belemártani magam, kereken megtagadtam az értesítést. Akasztassák fel Tiszát, ha tudják, de nem az én kezemmel.”¹⁸

Szereplők

A botránykrónika gyors áttekintése után is szembeötlő, hogy a felháborító ügyek kiobbantói szinte kizárólag a politikai elit tagjai voltak. A sajtó képviselői igencsak alárendelt szerepet játszanak a történetekben (bár 1903-ban a vesztegető maga az újságíró, de ő is képviselő volt korábban). Az ismert visszaemlékező politikusok egybehangzó véleménye, hogy a politika világát ellenőrző oknyomozó újságírás – legalábbis a legérzékenyebb területen: a kormányzati korrupció felderítésekor – nem igazán működött. Máriássy Béla szerint a politikus volt az, aki személyes tekintélyével és rangjával súlyt adott az ilyen jellegű (nem feltétlenül igaz) vádaknak: „Az elsők közé tartozik a kormány és a szabadelvű párt ellen 15 év óta szórt corruptio vádja; ha ezt egy közönséges halandó, újságíró vagy nemzetiségi izgató mondja, semmit sem adnak

¹⁸ Kossuth Ferenc Kossuth Lajos Tódorhoz, 1913. november 2. MOL R 122.

rá és a kaján irigység rágalmának tekintik, ellenben ha egy gazdag művelt gróf, a szabadelvűséget negélyező párt vezére évek óta hirdeti, ez gyanút támaszt, és sok ember azt gondolja, a politikai corruptio a legnagyobb bűn: ha ezt magyar ember hirdeti és az ily vádlónak tisztességes pártja van, ezen vádnak igaznak kell lenni”.¹⁹ Zelensky Róbert 1909-ben írott cikkében inkább a sajtó és a politika szoros összefonódottságát emeli ki: „A corruptionnak hivatalos ellenőrei lennének a sajtó és a parlament. A törvényhozás azonban hallgat, a magyar sajtó pedig, mint már említettem egy főrendiházi beszédemben, rendszerint csak olyan visszaélésről rántja le a leplet, mely hallgatási díjat nem fizetett,ilyent pedig legtöbbször alig érdemes szellőztetni.”²⁰

Kossuth Ferenc – miközben említést tesz egy korábban idézett levelében arról is, hogy a tekintélyes *Pesti Hírlap* „megszagolt” egy ügyet – többször is ostorozza a korszakban jelentkező revolverzsurnalisztikát. Az újságíró ilyenkor éppen azért kért pénzt a megtámadottól, hogy ne csináljon botrányt az adott ügyből. „Igaz hogy engemet (ami csak természetes) semmi téren semmi árnyék sem érhet, de legrovottabb múltú emberek akármire képesek, s bármely hazugsággal hurcolják végig az országon a legtisztességesebb embert. Már ma éjjel jelezte a rendőrség, hogy egy revolver-alak, [aki] közszemélyek zsarolásáért a rendőrség börtönében már el volt zárva, egy szenny pamfletet nyomtat ellenem, és tényleg a detektív főnököt (nem ismerve őt) hozzám küldötte, hogy 2000 koronát adjak a pamflet reprimálásáért. Természetesen sétálni küldtem és tudattam a gazemberrel, hogy rágalmazásért azonnal beperlem. De ő pamfletjét névtelenül szándékozik kinyomatni. Ma reggelre néhány lap megtudta, s úgy nekiment a gazembernek (leleplezván álarcát és tönkretévén inkognitóját) hogy *állítólag* felhagyott a pamflet további kinyomatásával.”²¹ A lapokból kiderült, hogy az ügy kitervelője valójában nem újságíró, hanem egy szegény suszter fia, aki *Kossuth Ferenc és társai* című pamfletjével utánozni akarta az egyre terjedő gyakorlatot: „Neki az az ideája támadt, hogy Kossuthot meg kell támadni röpiratban, amit az emberek »fálnának«.”²²

Látszólag kivételnek tűnik Habár Mihály esete: ő annak a *Friss Újság*-nak volt a szerkesztője, amely 1896-ban az első bulvárlapok egyikeként jött létre. Olcsó árával, közérthető nyelvezetével és pártoktól való füg-

¹⁹ MÁRIÁSSY Béla: *A szabadelvűség múltja, jelene és jövője*. Győr, 1896. 278–279.

²⁰ ZELENSKY Róbert: *Emlékeim*. Pallas, Budapest, [1928.] 550.

²¹ Kossuth Ferenc Kossuth Lajos Tódorhoz, 1907. január 26. MOL R 122. (Kiemelés az eredetiben.)

²² *Az Újság*, 1907. január 27. 24. sz.

getlenségével hamar elnyerte az olvasók tetszését: a lap a századfordulón 170 000–180 000 példányban jelent meg naponta.²³ Mindezek ellenére valószínű, hogy Habár sem saját kezdeményezéséből és önálló újságírói nyomozás után tette közzé a koalíciós kormányt befeketítő könyvét. Nem áll rendelkezésre ugyan közvetlen bizonyíték, de sejthető, hogy az ügy háttérében politikusok álltak. A röpirat a Világosság Könyvnyomdában készült, amely 1905-től a szociáldemokrata párt nyomdájának számított (itt szedték a *Népszavát* is). Az MSZDP 1910 körül, csalódva a koalíció választójogi ígéreteiben, a Nemzeti Munkapárt politikájának támogatása mellett döntött.²⁴ A koalíciós kormányt lejárató röpirat megjelentetése tehát jól szolgálhatta a két párt időleges együttműködését.

A kezdeményezőök névsorát végignézve így azt láthatjuk, hogy a botrányok az egymást szemmel tartó pártok háza tájáról indultak. Ugyanakkor az is egyértelműnek tűnik, hogy a korrupciós hadjáratok szószólói kizárólag másodvonalbeli politikusok, közel azonos életpályával. Papp Zoltán, Lengyel Zoltán és Désy Zoltán nevét a történeti munkák rendszerint csak az általuk kirobbantott botrányok kapcsán említik. Mindhárman ügyvédek voltak, és derekasan kivették részüket a századforduló parlamentjének obstrukciós küzdelmeiből. Mint láttuk, a legmesszebbre Désy jutott: először főispán lett, majd a koalíciós kormányzásnak köszönhetően az államtitkárságig vitte. Karakterükre egészen jól ráillik a nagyhangú, függetlenségi eszméket hangoztató, de inkább a saját karrierjükkel törődő ellenzéki honatyákra használatos korabeli elnevezés: *zoltánok*.²⁵ Jellemük és politikusi magatartásuk megosztotta környezetüket. Kossuth Ferenc például saját párttársáról így vélekedett: „Lengyel Zoltán egy teljesen abnormális ember, akire még az is kisül itt a minisztériumban, hogy ügyvédi gyakorlata nagyon is sok kifogásolni valót hagy erkölcsi szempontból.”²⁶ A Tisza-párti Horánszky Lajos szerint Désyt nem annyira tehetsége és tudása vitte előre pályáján, inkább a „féktelen becsvágy, párosulva erős szereplési készséggel, volt törekvéseinek mozgató rugója”, azt azonban elismerte, hogy „egyéni becsületessége nem eshetett kifogás alá”.²⁷

A megtámadott személyek viszont egytől egyig kormányzati pozíciókat betöltő vezető politikusok voltak: miniszterelnökök, miniszterek, ál-

²³ BUZINKAY Géza: Bulvárlapok a pesti utcán. *Budapesti Negyed*, 1997/16–17. 31–44.

²⁴ PÖLÖSKÉI Ferenc: *A koalíció felbomlása és a Nemzeti Munkapárt megalakulása, 1909–1910*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1963. 126–130.

²⁵ Karakterükről lásd GERŐ András: *Az elsőprő kisebbség*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1988. 177.

²⁶ Kossuth Ferenc Kossuth Lajos Tódorhoz, 1907. január 26. MOL R 122.

²⁷ HORÁNSZKY Lajos: *Tisza István és kora*. I. m. 2. k. 866.

lamtitkárok. A hagyományos koreográfia szerint a botrányok a hatalom csúcán álló politikai ellenfelek lerántását célozzák. A hatalmi logikából következett, hogy minél befolyásosabb ellenoldali politikust sikerül ellehetetleníteni, annál jobban erősödik a saját tábor ereje és esélye a kormányzás átvételére. Erre láthatunk példát a Pap–Szapáry- és a Habár-ügyben. A Lengyel–Polónyi-ügy viszont azt mutatja, hogy a korrupciós botrány alkalmas lehet az azonos párton belüli ellenfelek eltávolítására is. Ady Endre egyik cikkében nemes egyszerűséggel csak „Izé úrnak” nevezte Polónyit, aki szerinte „a legnagyobb intrikus, a legsötétebb lelkű, a legveszedelmesebb”, de „a legzseniálisabb komédiás minden magyar politikusok között”.²⁸ Párttársa, Eötvös Károly pedig több mint egy évtizedig nem is volt hajlandó szóba állni Polónyival, mert „sok ellenszenves aknamunkát végzett és sok kellemetlen zavart okozott nekem is, a függetlenségi pártnak is”.²⁹ Polónyi botránykereső magatartásával az évtizedek során számos ellenséget szerzett; a párton belül már az 1880-as években is megpróbálták kompromittálni, akkor még sikertelenül.³⁰ A kedvező alkalmat az újabb támadásra Polónyi miniszteri kinevezése szolgáltatta. A magát a hatalom legmagasabb polcaira felküzdő politikus igen sebezhetőnek bizonyult, és belső ellenfelei a saját fegyverével győzték le: alig kilenc hónapi miniszterség után a gyanúsítások hatására távozni kényszerült. Polónyi félreállítása azonban meglehetősen fájdalmasnak ígérkezett, mert a körülötte támadt botrány azzal fenyegetett, hogy újabb politikusok keverednek bele az ügybe, ami az amúgy is ellentétektől szabdalt koalíció végét jelenthette volna. „Meggyőződésem – írta Kossuth Ferenc –, hogy Polónyi egészen tisztán fog kigázolni a szörnyű hajszából, de féltő, hogy új skandalum árán. Hírlik, hogy Bánffy lesz irtóztatón bemártva. [...] Polónyi azonban olyan, mint egy égő parázs, mely a függetlenségi pártban folyvást felhalmozott gyúanyagot könnyen felgyújthatja bármikor, kivált oly nehéz helyzetben, mint amilyenben vagyunk, most hogy elveink ellen kell folyvást cselekednünk...”³¹ A további botrányok azonban – néhány párbajt leszámítva – elmaradtak, mert Polónyi ellentámadások helyett inkább arra vállalkozott, hogy – volt igazságügy-miniszterhez illően – becsületét jogi úton állítja helyre.

²⁸ Ady Endre: Izé úr. In: *Ady Endre Művei. Publicisztikai írásai*. Vál.: Vezér Erzsébet. 1. k. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1977. 392–393. (Eredetileg megjelent: *Nagyváradi Napló*, 1903. április 9.)

²⁹ Eötvös Károly: *Harc az alkotmányért*. Révai, Budapest, 1909. 182.

³⁰ Az 1883-as lejáratási kísérlet mögött egy másik botrányhős, Verhovay Gyula állt. Az esetről lásd Buza Péter: *Szenzációk nyomában a békeidők Budapestjén*. Kozmosz, Budapest, 1989. 12–14.

³¹ Kossuth Ferenc Kossuth Lajos Tódorhoz, 1907. január 30. MOL R 122.

Némi túlzással elmondható: a támadások veszélyének kitett politikusok visszatérő rémálmaikban saját nevüket látták a bulvárlapok címlapján. A meglehetősen hiú Kossuth Ferenc már miniszterkedése kezdetén aggódva figyelte, mikor sérül jó hírre: „Én részemről azt hiszem, hogy a legrövidebb idő alatt a leghallatlanabb rágalommal leszek megtámadva és piszokkal megdobálva. Igaz, hogy az országban tekintélyem óriási, és a szeretet és tisztelet irántam igen nagy. A rágalom tehát le fog talán pattanni. [...] Pletyka és rágalom környezi máris (bár meg sem mozdultam még) átköltözésemet, és ez fogja környezni, ha 2 szalmaszékkel megyek át, vagy ha átviszem (ami természetes) bútoraimat és kitataroztatom ezeket. Nekem mást tennem nem lehet, mint semmit sem törődve a nyelvöltögetésekkel, tisztességes komolysággal élni és cselekedni.

A rágalmazási kísérlet ez idő szerint csütörtököt mondott, általános volt a felháborodás magára az eszmére. Én azonban azt hiszem, hogy ami elmaradt, nem múlt el, ellenségeink harcmodora túlságosan gaz, hogy erre számítanom ne kellene.”³² Ugyancsak a reputáció csorbulása felett érzett politikusi aggodalom megnyilvánulását érhetjük tetten, amikor az 1903-ban felállított vizsgálóbizottság előtt sorra jelentek meg azok a politikusok, akiknek a neve felmerült a Pap–Szapáry-ügy kapcsán, hogy nyilatkozatban védjék meg becsületüket a nyilvánosság előtt.

Témák

A 19–20. századi Magyarországon a közéleti normák megsértésének esetei közül legritkábban a magánéleti bűnökéből váltak skandalumok. A hazai politikusok általában nem játszották ki egymás ellen a magánéleti botlásokat (házasságtörés, törvénytelen gyermek stb.), mondván: „a magyar lovagiasság szabályai szerint a magyar ember tartózkodik az ily dolgok szellőztetésétől”. Ezt vallotta még Polónyi is.³³ Ezzel szemben például Anglia és az Amerikai Egyesült Államok politikai életében ezek a témák nem számítottak tabunak. A magánéleti szennyes kitergetése korábban Franciaországban sem volt szokás, ám 1914-ben éppen egy olyan botrány tartotta lázban a francia közvéleményt, amelyben a pénzügyminiszter felesége azért ölte meg az ellenzéki újság szerkesztőjét, mert az a házaspár szerelmi életéről kívánt közzétenni magánlevelezést.³⁴

³² Uo.

³³ Polónyi Géza vizsgálóbizottsági felszólalása, 1903. augusztus 8. *Az 1901. évi október hó 24-ére hirdetett országgyűlés képviselőháza által kiküldött vizsgálóbizottság naplója*. Budapest, 1903. 370.

³⁴ Az ügy feldolgozását lásd Edward BERENSON: *The Trial of Madame Caillaux*. University of California Press, Berkeley–Los Angeles, 1993.

A magyarországi ügyek a hatalom és a pénz körül forogtak, azaz általában a hatalommal, befolyással való visszaélésről és a közvagyon tisztességtelen felhasználásáról szóltak (sokszor ezek nem választhatók el élesen egymástól). Az ilyen fajta botrányok minden különösebb bizonyítás nélkül is hihetőnek tünnek a politikusok életmódját gyanakodva figyelő közvélemény számára, ráadásul az anyagi természetű vádak ellen meglehetősen nehezen lehetett védekezni. „Az új szállásra vonatkozólag is tisztán látok valamit, csakhogy ebben is a tény az, hogy még be sem mentem és így ki sem fejthettem semmi állítólagos fényűzést, mégis már megírták, hogy 12 000 koronáért vettem bútort, tehát akár veszek, akár nem, rám fogják a fényűzést, mert nem élek úgy, mint Irányi (vele történik a folytonos összehasonlítás); de éppen mert nem élek így, azért jött át pártunkba a magyar magas arisztokrácia fele. Az én 12 000 koronás bútortvásárlásom pediglen két törött pamlag és két törött karszék helyett két új, és ebédlőmbe a törött 12 szék helyett 12 új, meg egy tükör. Ily óriási vásárlást megengedhettem magamnak” – írta Kossuth, a közvélemény túlzottan szigorú elvárásaira panaszkodva.³⁵

Másfelől viszont az ügyek a politika és a gazdaság szoros összefonódására is utalnak. A magyar törvényhozás igyekezett felszámolni a politikai és gazdasági tisztségek között a közvetlen összeférhetlenséget, sőt az 1901. évi 24. törvénycikk már büntetni rendelte azt is, ha a képviselő pénzért vagy bármilyen más ellenszolgáltatásáért a kormánynál közbenjár kitüntetésekért, kinevezésekért, engedélyekért vagy szerződésekért stb. Az érdekkijárási bűjtatott, közvetett módozatai azonban tovább éltek. A gazdasági életben is központi szerepet játszó állam megrendeléseire folytatott éles piaci verseny szereplői gyakran kikezdték a képviselők erkölcsi integritását. A képviselőházhoz 1897 és 1904 között 204 gazdasági jellegű összeférhetlenségi bejelentés érkezett, leginkább olyan gyanúval, hogy a közlekedési vállalatok (46 eset), a pénzügyintézetek (39) és a nehézipari cégek (35) politikusokat igyekeztek megkörnyékezni különböző előnyökért.³⁶

Ugyanakkor a politikának is szüksége volt a gazdasági tényezők támogatására, hiszen a politikai tevékenység egyre több pénzt emésztett fel. Miközben ebben az egész szférában jelentős változások zajlottak le a 20. század első évtizedére (a tömegpolitika kialakulása, a pártok szerepének növekedése stb.), uralkodó maradt a 19. század közepén érvén-

³⁵ Kossuth Ferenc Kossuth Lajos Tódorhoz, 1907. január 30. MOL R 122. – A levélben említett politikus Irányi Dániel, a 48-as Függetlenségi Párt 1892-ben elhunyt elnöke.

³⁶ SZABÓ Dániel: Ki maradhat a parlamentben? *Századvég*, 2003/4. 51–52.

nyes politikafelfogás. Az elvek, elvárások szintjén az ország ügyeinek intézését továbbra is a saját vagyonukból élő és annak terhére áldozatokra képes, kizárólag saját meggyőződésüket követő független emberek kiváltságaként képelték el. Az pedig, hogy ki nyeri el az adott mandátumot, az elvek nemes versenyében dől el, a művelt és tájékozott választók akaratából. Ezzel szemben a századfordulón a politika irányításában meghatározóvá lett, ám közjogilag szinte sohasem elismert pártok intézményrendszerének fenntartása, illetve a választási kiadások fedezése új anyagi források bevonását tette szükségessé. „Tisza azt mondta, hogy nálunk nem lehet pénz nélkül politikát csinálni. Ő ugyan nem helyesli ezt a módszert, és miniszterelnöksége idejében nem is nyúlt ilyen fajtájú üzlethez” – jegyezte fel naplójába Tisza ellenlábasa, Andrassy Gyula.³⁷ A problémával az elit minden csoportja tisztában volt, a politika finanszírozásának fontos kérdésével a magyar törvényhozás mégis csak elvétve foglalkozott: az 1899. évi 15. törvénycikk lehetővé tette a választók némi élelmezését, „csekély értékű” pártjelvényekkel való ellátását és közlekedési költségeik elszámolását. E nem túl jelentős legalizációs lépés természetesen érdemben nem oldotta meg a pártfinanszírozás elvi kérdéseit.³⁸ Az 1910-es évek botrányai azt mutatják, hogy a gazdaság szereplői viszont készséggel vállalkoztak a probléma gyakorlati áthidalására. „Az, hogy egymás után pattannak ki a pártkassza botrányai, amelynek már minden üzletnél a régi »jus primae noctis«-féle joga van, vagyis olyan, hogy minden üzletnél, mely az állammal köttetik, a pártkassza kapja meg az első élvezetét, mégpedig millió számra, amely milliókat szavazatvásárlásra (tehát vesztegetésre és a választások meghamisítására) fordít a kormány – ez már a tisztességesebb munkapártiak körében is soknak látszik” – írta az immár ismét ellenzéki Kossuth.³⁹

Eljárások, stratégiák

Természetesen minden botrányt számos, csak rá jellemző fejlemény kíséri, mégis megfigyelhetőek tipikus eljárások, stratégiák, amelyekkel egyrészt az ügyek kirobbantói próbálják irányítani, másrészt kezelni az eseményeket.

³⁷ Ifj. Andrassy Gyula naplója (londoni változat). 1913. február 8. MOL Filmtár 34861.

³⁸ A választási korrupciónak a megoldatlan pártfinanszírozáson túl számos további oka volt. Ezek közül többet felsorol Gerő András könyvében: *Az elsőprő kisebbség*. I. m. 71–107., 127–132. (Téziszerű megállapításai közül néhány még alaposabb vizsgálatra vár.)

³⁹ Kossuth Ferenc Kossuth Lajos Tódorhoz, 1913. október 18. MOL R 122. – Kossuth levelében már egy újabb pártkasszaügyre utal, amit az ellenzék azonnal el is nevezett második Déry-ügynek. *A Nap* cikke („A játékbarlang botránya”, 1913. október 15. 254. sz.) szerint Lukács 1,5 millió koronát fogadott el a

Az adott botrányt feltáró erők elsődleges célja az ügyek *megszemélyesítése*, azaz hogy a hatalmon lévőkkel szemben általánosan megfogalmazott bírálatokhoz arcokat rendeljenek a nyilvánosság előtt, az ellenfél megbélyegzése ugyanis így válhat teljessé. Nem elég tehát a szabadelvű, koalíciós vagy munkapárti kormányzati rendszer hibáiról, romlottságáról általánosságban beszélni; mindezt alá kell támasztani a vezető politikusok személyes vétkeiről, erkölcstelenségéről szóló történetekkel. A közvélemény ugyanis rendszerint csak ekkor kezd érdeklődni a feje fölött zajló csatározások iránt, ekkor azonosul a hatalmat bírálókkal. Ez a stratégia fedezhető fel a személyeken keresztül az egész kormányzatot befeketítő Habár- és Déry–Lukács-ügyben, azzal a különbséggel, hogy a Habár-ügy mögül kihátráltak a politikai erők, és a közérdeklődés is megcsappant iránta, amint a koalíciós kormányférfiak távoztak a hatalomból.

A megtámadottaknak viszont ezzel éppen ellenkező a célja: az ügyeket minél inkább *eltávolítani* a vezető politikusok személyétől, ezzel megátolva a botrány továbbgyűrűzését. A gyors reagálás hatására az adott ügy hamar elvesztheti az érdekességét. Erre szolgáltat példákat a Pap–Szapáry-, illetve a Polónyi–Lengyel-ügy. Mindkét esetben sikerült azt kifejezni, hogy a megtámadott politikus ügye egyedi és elszigetelt, esetleges erkölcsi botlása nincs összefüggésben más kormányzati szereplőkkel. Ezt döntően az érintettek gyors lemondásával (lemondatásával) lehetett elérni. Szapáry László már lelepleződése másnapján önként távozott, a miniszterelnök pedig elhatárolódott személyétől és akciójától. Polónyi viszont szinte kilökte magából a koalíció a botrány kirobbanása után egy héttel: „Érthetetlen volt Polónyinak vonakodása a lemondást bevégzett tényné tenni – jegyezte fel Kossuth Ferenc –, midőn már világosan volt látható, hogy a koalíció és maga a függetlenségi párt szétrobbantása nélkül nem maradhat miniszter. Ma végre beadta lemondását, reméljük, hogy a holnapi bejelentés simán fog lefolyni, mint ahogy előkészítettük, de ki számíthat a beszámíthatatlanokkal?”⁴⁰ Polónyi hamarosan a pártból is kilépett. Azzal a fordulattal, hogy a történet főszereplője többé már nem a hatalom részese, csupán a becsületén csorbát szenvedett magánember, rendszerint sokat veszít érdekességéből a botrány, s a közvélemény gyorsan napirendre tér fölötte. A kormányon lévők el-

Munkapárt részére, cserébe azért, hogy az Általános Forgalmi Rt. játékengedélyt kaphasson (kaszinónyitásra) a Margitszigetre. Tisza István később arról tájékoztatta a rendkívüli ülésre összehívott Házát, hogy rögtön kinevezése után elutasította az engedélykérelmet.

⁴⁰ Kossuth Ferenc Kossuth Lajos Tódorhoz, 1907. január 30. MOL R 122.

len indított támadás általában ezzel ki is fullad. Jól mutatja ezt az 1903-as eset, amikor az ügy szereplőinek visszavonulása (Szapáry lemond, Dienes megszökik, Khuen-Héderváry visszalép) súlytalanná tette az ügyet, holott a vizsgálóbizottság még dolgozott.

Másik hasonló eljárás figyelhető meg a Décsy–Lukács-ügyben. Az ellenzék a munkapárti kormányzat lejáratásán túl Lukács László magánbecsületén is sebet kívánt ejteni, és azzal vádolta meg, hogy pénzügyminiszterként megvásároltatta saját házáat az állammal, még hozzá a piacinál magasabb áron (azaz hivatali állásából magánhaszonra tett szert). Ezzel szemben a munkapárti érvelés – miután egy ponton túl már nem tagadhatta a törvénytelen választási pénzek létét és a miniszterelnök érintettségét – a személyek helyett a körülményeket okolta. Az eltávolítás stratégiájának megfelelően a dualista politikai rendszer mindenki által ismert működési sajátosságait hangoztatták, és saját politikusaikról szinte úgy szóltak, mint akik csak a kötelességüket teljesítették: „Kétségtelen nagy összegek voltak azok, melyek a választási Moloch gyomrában felemészthettek, minden jobb érzésű ember sajnálatára, de nem lévén az ügynek más mecénása vagy segélyforrása, a kormány kötelessége volt, akár tetszett, akár nem, a gondoskodás a cél biztosítására. Mindezt a politikusok, kormánypárton és ellenzéken nagyon jól tudták, részben a saját zsebük árán is megtanulhatták” – érvelt visszaemlékezésében a Nemzeti Munkapárt választási kampányát irányító Horánszky Lajos, aki egyúttal a perben érintett Magyar Bank aligazgatója is volt.⁴¹ Lukács tehát nem csinált (nem csinálhatott) mást, mint amit a körülmények és az ország valós érdekei diktáltak. A miniszterelnök magánbecsületére vonatkozó vádakot viszont határozottan visszautasította a munkapárti oldal, sőt Lukács lemondásakor tüntetőleg kiállt mellette.

Ugyancsak az általános eljárási technikák körébe tartozik a *botrányok dokumentálása*. Úgy tűnik, hogy a visszas ügyek kiobbantói számára a politikai nyilvánosság szokásos csatornái – a képviselőházi vitákat rögzítő országgyűlési naplók és a botrány napi fejleményeiről tudósító újságok – nem elegendőek, ezért újabbakat vonnak be: a kompromittáló iratokat és az ügy hivatalos dokumentumait kötetekben is megjelentetik. Ebben az esetben nem annyira a közvélemény pontosabb tájékoztatása a cél, hiszen ezt a számos újság megteszi (akár fillérekért), ráadásul e kötetek drágábbak is, és általában csak később látnak napvilágot. E dokumentumgyűjtemények tehát sokkal inkább szolgálták egyrészt a kor-

⁴¹ HORÁNSZKY Lajos: *Tisza István és kora*. I. m. 2. k. 868.

rupciós támadások (akár utólagos) hitelesítését, illetve az ügy és az azt kipattantó erők súlyának a demonstrálását. Másrészt e könyvek – szemben a múltékony napilapcikkekkel – maradandó módon, a későbbi nemzedékek előtt is megőrizték az adott kormányzatot. Megítélesem szerint ezek a célok vezették az ellenzéket 1903-ban, amikor követelte, hogy a vizsgálóbizottság anyagát adják ki külön kötetben. A Désy–Lukács-ügy iratainak a megjelentetését Andrassy Gyula az állampolgárok minél szélesebb körének a tájékoztatásával és a „nemzet lelkiismeretének” a felébresztésével indokolta, a bőrkötéses, aranyozott lapszélű, nemzetiszín szalaggal ellátott könyv mégis inkább az ellenzék erődemonstrációját és az erkölcsi ítéletmondás szándékát fejezi ki.⁴²

A kormányoldal is kiadott egy okmánygyűjteményt, igaz, jóval szerényebb kivitelben. A kiadvány a perben érintett szerződések iratait közli, miközben igyekszik mindegyik ügyről bizonyítani, hogy Lukácsot nem terheli felelősség, sőt a politikus az ország érdekeinek megfelelő szerződéseket kötött, tehát Désy alaptalanul vádaskodik. Érdekes mozzanat, hogy a kötet összeállítója ugyanaz a személy, mint az ellenzék díszes könyvének sajtó alá rendezője. A kormányoldal részére Fabius néven dolgozott, és munkáját a Pester Lloyd Társulat adta ki; az ellenzéki kiadványt viszont, amelyet *A Nap* nyomdájában készítettek, Dr. Fábíán Béla néven jegyezte.⁴³

Habár Mihály a sajtóesküdszéki tárgyaláson azzal védekezett, hogy ő csak összegyűjtötte az újságokban már amúgy is megjelent híreszteléseket. Ám éppen a vádak egy csokorba gyűjtése és könyvként való megjelentetése – amelyben nyomatékul hivatalos iratok másolatait is elhelyezte – jelentett olyan maradandó megőrzést, amit a koalíciós kormány tagjai nem hagyhattak válasz nélkül, és kezdeményezték a pereskedést. Mint szó volt róla, Szterényi József államtitkár még évekkel később is fontosnak tartotta, hogy külön röpiratban válaszoljon az ellene emelt vádakra: „Nem védekezés céljából, erre nincs szükség, hanem azért, hadd lássák a becsületes emberek, hogy milyen tiszta és nyílt eljárás volt az, melyet némelyek meggyanúsítani merészelnék.”⁴⁴

Az eljárási technikák közül a leglényegesebb az utolsó: azaz hogy az ügyek szereplői milyen terepet, *színpadot választanak* a botrány (a drá-

⁴² *A Désy–Lukács-pör*. I. m.

⁴³ FABÍUS: *A Désy–Lukács-per okmánytára*. Pester Lloyd Társulat, Budapest, 1913. – A különös jelenség magyarázatát nem ismerjük. Fábíán Béla 1914 előtt Désy Zoltán védőjének, Vázsonyi Vilmosnak volt az ügyvédbojtárja, majd később önálló ügyvéd, 1922 és 1939 között pedig parlamenti képviselő.

⁴⁴ SZTERÉNYI JÓZSEF: i. m. 4.

ma) központi jeleneteinek az eljátszására. A számos mellékszín mellett ugyanis mindig megjelölhető egy olyan fórum, ahol a szembenálló erők küzdelme a leginkább láthatóvá válik, legyen az például a képviselőház ülésterme, a bíróság tárgyalóterme vagy éppen a vívóterem. A századfordulót megelőző évtizedek korrupciós támadásai rendszerint nem terjedtek túl az országgyűlés falain és a pártsajtó hasábjain, a botrányoknak pedig a nyilvánosság elől elzárt fórumokon vetettek véget: kaszinói tanácskozásokon, politikai háttértárgyalásokon vagy hajnalanta, párbajozásra alkalmas tisztásokon. A vádak valóságtartalmát a nyilvánosság előtt a legritkább esetben vizsgálták. A kormányzó elit igen hamar megtapasztalhatta, hogy becsülete helyreállítása érdekében nem érdemes például sajtópert indítania. Az esküdtszék ugyanis gyakran felmentette a kormányzatot támadó vitriolos stílusú ellenzéki újságírókat, s ha mégsem, akkor – a kormányoldal vélekedése szerint – igen enyhe ítéletek születtek.⁴⁵ Ráadásul az elhúzódó perek alkalmat adtak az ügy menetéről tudósító lapoknak, hogy elismételjék és kiegészítsék a rágalmat. A mindenkori hatalom birtokosainak az esküdtszék működése iránti bizalmatlanságát csak tetézte, hogy a századforduló táján több jelentős bűnper is az elkövető felmentésével végződött. Elég, ha a politikai bűncelekmények közül csak a keménykezű Tisza István házelnökre rálövő Kovács Gyula esetére gondolunk. 1912-ben az esküdtszék úgy döntött, hogy az ellenzéki honatya nem bűnös. Feltehetően Tisza István is egyetértett merénylőjével, amikor az az esküdtek felé fordulva kijelentette: „Az Önök verdiktje, azt hiszem, a közhangulatot és a közérzést fogja kifejezni.”⁴⁶

A becsületet érintő konfliktusok tisztázására sokáig szinte a párbajok tűntek az egyedüli megoldásnak. A századfordulón a párbajozás nagy népszerűségnek örvendett, mégis úgy tűnik, hogy az effajta „világi gyónás” egyre kevésbé oldozott fel a közéleti bűnök alól.⁴⁷ A látszatpárbajok – korabeli gúnynéven: a „koncertpárbajok” – egyre kevésbé állított

⁴⁵ Az 1867–1875 között lezajlott huszonnyolc sajtóperben tizenkét felmentés történt (a többi esetben összesen hét év hét hónapnyi büntetést szabtak ki). RÉVÉSZ T. Mihály: *A sajtószabadság érvényesülése Magyarországon 1867–1875*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986. 223–227. – Később nőtt a perek száma, de a felmentések aránya nem csökkent: 1885-ben a harmincegy befejezett perből tizenöt esetben távozhatott szabadon az újságíró.

⁴⁶ Kovács 1912. december 17-én elmondott szavait idézi: DONÁTH Regina: *A Tisza István elleni 1912-i merénylet a hírlapirodalom tükrében*. (Kütfőkritikai tanulmány.) Budapest, 1935. 18.

⁴⁷ Gerő András beszél a párbajok kapcsán „világi gyónásról”. Szavait Ságvári György idézi előszavában: CLAIR Vilmos: *Magyar párbaj*. Osiris, Budapest, 2002. 58. – 1881 és 1885 között évi átlagban huszonegy, 1909 és 1913 között pedig kilencvenhárom párbajperre került sor a királyi törvényszékeken.

ták helyre a politikus becsületét a közvélemény előtt. Polónyi Géza hiába hívta ki párbajra 1907-ben volt főnökét, Wekerle Sándor miniszterelnököt egy személyeskedőnek érzett parlamenti beszéde miatt, a sérülés nélkül lefolyt kardvillogatás után a sajtó nem rehabilitálta, ezért kénytelen volt visszatérni a bírósági tárgyalóterembe.⁴⁸

A korrupciós botrány lefolytatásának kivételes helyszíne volt az 1903-ban összehívott képviselőházi vizsgálóbizottság. Már a korábbi évtizedek visszás esetei kapcsán is felmerült e parlamenti eljárás alkalmazása, ám a politikai elit a századforduló előtt inkább más kezelési módokat választott. E fórum átmenet volt egyfelől a politika saját berkein belül lefolytatott ügyek, másfelől a nyilvános bírósági tárgyalások között: az elit a nyilvánosság elé lépve hivatalos eljárást folytatott saját tagjai ellen, de büntetőjogi szankciók nélkül, és egyes kényesebb kérdéseket, lakossági bejelentéseket mellőzve. A politikai elit igyekezett teljes egészében kezében tartani a folyamatot. Ugyanis a vizsgálóbizottság működését elemezve kiderül, hogy az ügy könnyen kicsúszhatott a politika kezéből: a botrány ürügyén számos, az egész politikai osztályt előnytelen színben feltűntető állampolgári vélekedés, pletyka kapott publicitást, ezért a vizsgálóbizottság egy hét elteltével beszüntette a lakossági bejelentések meghallgatását. Újabb vizsgálóbizottság felállítására csak 1926-ban került sor.

A Désy–Lukács-ügy bírósági fórumok elé terelése egyértelműen a szereplők elhatározásából fakadt. Désy Zoltán először 1912 májusában, a képviselőház üléstermében fogalmazta meg vádjait, majd kérte, hogy kijelentéseit ugyanott részletesebben is megindokolhassa. Tisza István házelnök azonban nem adott erre lehetőséget, s ezzel önkéntelenül megakadályozta, hogy az ügy a parlament saját hatáskörében maradjon (például hogy egy vizsgálóbizottság vagy a mentelmi bizottság elé kerülhessen). Désy állításait ősszel nagy nyilvánosság előtt ismételte meg, hogy a kormányzat immár ne térhessen ki a jogi lépések elől. A rágalmazási per megindításához azonban kellett Lukács László felhatalmazása is, aki ezt megadta az ügyészségnek, s ezzel elfogadta az ellenzék által kijelölt színpadot, a budapesti királyi büntetőtörvényszéket a dráma lejátzására. A rendelkezésre álló forrásokból tudható, hogy az uralkodó igyekezett lebeszélni miniszterelnökét erről a lépésről, mondván: „az ő ügye nem más, mint politikai kérdés, melynek elintézése nem a bíróság, hanem a parlament elé tartozik”.⁴⁹ Az ítélet ismeretében a Mun-

⁴⁸ A Polónyi–Wekerle-párbajról lásd SZABÓ Dániel: Párbaj a dualizmus korában, avagy a haza a vívóteremben. In: Á. VARGA László (szerk.): *Rendi társadalom – Polgári társadalom*. 3. Salgótarján, 1989. 335–337.

⁴⁹ Ferenc József szavait Lukács emlékirataiból idézi: HORÁNSZKY Lajos: *Tisza István és kora*. I. m. 2. k. 875.

kapárt hívei egyöntetűen vélekedtek Lukács döntéséről: Thallóczy „politikai ügyetlenségnek”, Horánszky „végzetes hibának”, Burián pedig „szamárságnak” nevezte.⁵⁰

Lukács azonban meg volt győződve arról, hogy az ellenzéknek nem áll rendelkezésére elegendő bizonyíték a törvénytelen pártfinanszírozásról, továbbá a botrány színhelyéül felkínált fórum sem tűnt különösebben veszélyesnek: az esküdszéki ügyekkel szemben az ítélettel lezárt rágalmozási perek háromnegyede elítéléssel végződött.⁵¹ A Dést védő Vázsonyi szerint az ügyészség azért nem a volt államtitkár sajtónyilatkozatai miatt indította a pert, „mert azzal... Magyarország miniszterelnöke a polgárok ítélőszéke elé került volna”.⁵²

A botrány jogi útra terelése ennek ellenére kiváló stratégiának bizonyult az ellenzék részéről. Egyrészt az ügyet kiemelték a politika intim szférájából, és egy külső, tárgyilagos fórum elé vitték. Az eljárás formálissá, hivatalossá tétele szinte teljesen megfosztotta a kormányzatot az informális befolyásolás és a különféle parlamenti praktikák eszközétől. Az ügy elhúzódó és nyilvános tárgyalása pedig lehetőséget adott a kormányzat széles körű morális megbélyegzésére mind a tárgyalóteremben, mind a sajtó hasábjain, s ezzel megnövelte az ellenzék népszerűségét. A jogrendszer és az igazságszolgáltatás valójában csak eszköz volt az ellenféllel folytatott politikai küzdelemben.

Következmények

Siker

A fenti gondolatot folytatva kijelenthetjük, hogy a kezdeményezők számára a botrány sikere nem függött szorosan a konkrét ügy kimenetelétől. Az ellenfél felett aratott politikai és morális győzelem, azaz például a politikai napirend hosszabb távú tematizálásának és az ellentábor erkölcsi megszégyenítésének a sikere szempontjából voltaképpen másodlagos volt, hogy a jogi eljárások igazolják-e végül is a korrupciós támadások megalapozottságát. Mint már szóltunk róla, a Pap–Szapáry-ügy

⁵⁰ „Néhai Thallóczy Lajos irataiban előforduló sztenogramm-szövegeknek átírása”. Országos Széchenyi Könyvtár (a továbbiakban OSZK) Kt. Fol Hung. 1677. 2. k. IX. füzet. 1913. június 15.; *Báró Burián István naplói*. I. m. (1913. május 30.)

⁵¹ Az adatokat lásd *A Magyar Birodalom bűnügyi statisztikája az 1909–1913. évekről*. Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat 59. Budapest, 1919. 10–15.

⁵² *A Dést–Lukács-pör*. I. m. 8.

már jóval előbb sikert hozott az ellenzéknek (Szapáry és Khuen is lemondott), mintsem a vizsgálóbizottság befejezte volna a munkáját. Ráadásul a testület nem volt képes egyértelműen bizonyítani a miniszterelnök érintettségét. A Lengyel–Polónyi-botrány is hamar célt ért, hiszen az igazságügy-miniszter távozni kényszerült posztjáról. Polónyi hiába ment egyik bíróságtól a másikig és nyerte meg hosszú évek alatt a pereket, párttársai és a közvélemény már rég kimondták fölötte az ítéletet. Valójában becsületét sosem tudta teljesen helyreállítani: „Megtámadtam becsületed védelmében megtettem azt, hogy évtizedekre visszanyúló ügyekben, ahol a tanúskodásra hivatottaknak egész serege meghalt, pert indítottam és követeltem a bizonyítást. A vádlott elítéltetett. És most visszatérhetek a kezdet elejére, annak reménye nélkül, hogy valaha az ügynek befejezését megérhessem” – írta egy 1908-ban készített beadványában.⁵³ A persorozatnak hét év után, 1914-ben csak az elévülés vett véget, tehát a gyanú alóli végső felmentés elmaradt.

A Habár Mihály ellen lefolytatott sajtóper az újságíró esküdtszéki elítélésével végződött: a koalíciós kormány megtámadt tagjai egyenként perelték őt be, melynek következtében először kettő, második perében pedig öt hónap büntetést kapott. Harmadik perét viszont megszüntették, miután nyilatkozatban beismerte: „nagy igazságtalanságokat követtem el, amikor érdemes államférfiakat teljesen valótlanoknak fölsímt rágalmazó állításokkal illettem, és egészen alaptalan becsületsértéseket követtem el ellenük. Mélyen sajnálom, hogy ezekre magamat tapasztalatlanságomban elragadtattam.”⁵⁴ A koalíciós politikusok mégsem kerülhettek ki győztesen az ügyből: egyrészt mert a botrány elérte valós célját, hiszen időközben ők elvesztették hatalmi pozíciójukat, másrészt mert a sajtó egy része és maga Habár is a tárgyalótermen kívül továbbra is elzárkózott a volt kormánytagok jó hírvének helyreállításától, és megismételte a vádakát. Habár ügyvédje Ady Endréhez fordult támogatásért: „A mellékelt pár sor a magyarázata, hogy Önhöz fordulok Habár Mihály ártatlanul meghurcolt újságírónak, az Ön egyik rajongó hívének érdekében. Az ország korhadt közéletének s romlott értelmiségünk alacsony felfogásának áldozata ez a férfi, akinek nemcsak személyéért, de az egyéniségében jelentkező tisztító eszméért érdemes sikraszállani. Az Ön avatott tolla, messzehangzó szava, tisztelt Mester, talán le fogja

⁵³ A tekintetes budapesti kir. ügyészséghez előterjesztése Polónyi Géza főmagánvádlónak Lengyel Zoltán vádlott elleni bűnperben. Budapest, [1908.] 2.

⁵⁴ *Magyarország*, 1911. január 17.

gyűrni a gyáva előítéletek falanxát, és sokan leszünk, kik a tiszta munka becsületéért harcba megyünk az Ön szellemi vezérlete alatt.”⁵⁵ Ady azonnal tollat ragadott és cikket írt, amelyben aláírásgyűjtésre buzdított a következő szöveggel: „Mi alulírottak, nem látjuk rehabilitáltaknak a Habár-ügy excellenciás urait.”⁵⁶ A rehabilitáció elmaradását az is mutatja, hogy az újra és újra felmelegített vádak ellen Sztéryni még 1913-ban is röpiratban védekezett. A történethez tartozik még, hogy végül Habárnak nem kellett börtönbe vonulnia, mert az uralkodó kegyelemben részesítette.

Talán furcsának tűnik, de a botrány sikere a Désy–Lukács-ügyben sem függött igazán a per kimenetelétől. Désy népszerűségéből és a munkapárti kormányzat befektetéséből semmit sem vont le, hogy a bíróság az első főtárgyalás végén még Désyt ítélte egyhavi fogházra, de az sem, hogy az egész perfolym végén is csak annyit mondtak ki, hogy Désy nem bűnös rágalmazás vétségében, azaz Lukács jogi elítélésére nem került sor, mivel soha nem is indult ellene büntetőeljárás. Megítélésünk szerint az ellenzék a botrány témájának kiválasztásával, az időzítéssel, a megszemélyesítés technikájával és a morális dráma helyszínének kijelölésével aratott sikert. Fontos azonban hozzátennünk, hogy e siker csak részleges volt, hiszen a munkapárti kormányzás alapjait nem sikerült megrendíteni: Lukács távozott, de az ellenzéki politikára veszélyesebb Tisza érkezett a helyére. Az ellenzék az ügygel fel tudta kelteni a közvélemény érdeklődését és tartósan maga mellett tudhatta annak szimpátiáját, a leleplezésből morális tőkét tudott kovácsolni, ám mindezt nem volt képes hatalmi pozíciókra váltani (erre legfeljebb választási évben lett volna lehetősége).

Védekezés

A megtámadott mindenkori politikai hatalom rendszerint a sajtóban fedezte fel tekintélyvesztésének fő okát. A politikusok az újságokat tették meg bűnbaknak, holott a legtöbb esetben a lapok csak teret engedtek egymás elleni csatározásaiknak. A sajtó megrendszabályozásának vágya tulajdonképpen pártállástól függetlenül feltámadt a hatalom birtokosaiban. A koalíciós kormány 1907 májusában konferenciát hívott össze a sajtótörvény felülvizsgálatára. Günther Antal igazságügy-minisz-

⁵⁵ Dr. Gaál Jenő Ady Endréhez, 1910. december 29. OSZK Kt. Irodalmi Levelestár.

⁵⁶ A *Pesti Futár* című hetilap 1911. évi első számát (1911. január 2. 142. sz.) a Habár-ügynek szentelte. Itt jelent meg Ady Endre „Ez nem rehabilitáció” című cikke, valamint Gaál Jenő és Habár Mihály írásai, illetve Sztéryni Bertalan nyilatkozata, amelyben újabb vádakot fogalmazott meg öccsével, Józseffel szemben.

ter vélekedése szerint „a magyar állam és a magyar társadalom jogbiztonságának sikeres büntetőjogi védelme minden sajtóbeli megtámadás ellen, a sajtó szabadságának sérelme nélkül is megtörténhetik”, ám az őt hallgató újságírók a sajtó megrendszabályozásának szándékát olvasták ki szavaiból. A meghívottak elismerték, hogy az 1848-as törvény hiányos és több ponton elavult, ezért módosítani kell (szabályozni a kolportázst és a terjesztést, rendezni a szerkesztőségi újságírók jogviszonyát, átgondolni a felelősség ügyét), de egyúttal kérték a kaució eltörlését és a sajtóesküdtszékek jogkörének kiszélesítését is.⁵⁷ Ezzel szemben a kormány a büntetési tételek szaporításától és szigorításától, valamint a helyreigazítási jog kodifikálásától várta a támadások enyhülését. A jogszabály előkészítése elhúzódott, így szentesített törvényé már a Tisza vezette munkapárti kormány idején vált (1914. évi 14. tc.). Mire azonban megszületett, akármennyire részletes és szigorú volt is, a politikai elit már nem tartotta elegendőnek. A képviselőház a világháború előestéjén, 1914 júniusában fogadta el a becsület védelméről szóló önálló törvényt (1914. évi 41. tc.). A miniszteri indoklás hibáztatta a meglehetősen erélytelen bírói gyakorlatot, a társadalom erkölcsi fegyelmezetlenségét, „különösen pedig a sajtó útján iparszerűen űzött gyalázkodás” bűnét. A törvény hatályba lépését követően már a becsületsértő kijelentés továbbadását is büntetni rendelte (ideértve az akár egyetlen személynek elmondott pletykát is), és a gyalázkodó kifejezések mellett a lealacsonyító, sértő szavakra is kiterjesztette a törvény hatályát. Különösen magas, két évig és 8000 koronáig terjedhető büntetéssel védte a közhivatalt ellátó személyeket a hivatalos működésükkel összefüggő rágalmaktól.⁵⁸ A jogalkotói szándék világos: ne csak az egymásra kigyót-békkát kiáltó politikusokra, hanem az erről tudósító újságokra, illetve a visszás esetekről kritikát megfogalmazó „civilre” is sújtson le a törvény szigora, ha a politika érdekei úgy kívánják.

Paradox módon a politikai elit a jog eszközeivel igyekezett körülbástyázni magát önmaga belső harcai ellen. A lényegében meggyőződésekre, hitekre és bizalomra épülő politikusi becsület és reputáció épségét szigorú törvényi sankciókkal kívánták fenntartani. A politikai osztály által keltett botrányok nem vezethettek morális megtisztuláshoz, mert a 20. század első évtizedére szertefoszlott a politika világát korábban

⁵⁷ A sajtóankétról: HEVESI József–RÉVÉSZ Gyula (szerk.): *Újságírók könyve, 1908*. Budapest, 1908. (Az idézet a 26. oldalon található.)

⁵⁸ Balogh Jenő igazságügy-miniszter indoklását és a törvény szövegét lásd *Magyar Törvénytár 1914. évi törvénycikkek*. Jegyzetekkel ellátta: TÉRFI Gyula. Franklin, Budapest, 1915. 421.

jellemző minimális etikai konszenzus. A szinte hetente felbukkanó új és újabb korrupciós vádaskodások pedig a közvélemény előtt egyre inkább lejáratták a teljes elitet, mindez pedig már az alkotmányosság és a politikai intézményrendszer alapértékeit sodorta válságba: „A való az, hogy a parlamentarizmus nemcsak lejáratta magát, hanem meg is rontotta az országot.”⁵⁹

⁵⁹ „Néhai Thallóczy Lajos irataiban előforduló sztenogramm-szövegeknek átírása”. OSZK Kt. Fol Hung. 1677. 2. k. IX. füzet. 1913. június 15.